

PREDROMANIČKI RELJEF SA SPOMENOM BLAŽENOG TEODORA U BOLU NA BRAČU

Nikola Jakšić

Odavno je u literaturi zabilježen zabat oltarne pregrade koji je izložen u Zbirci umjetnina samostana dominikanaca u Bolu na otoku Braču. Prvi ga spominje Vid Vuletić-Vukasović, a detaljnije ga opisuje F. Radić 1899. godine.¹ U svome radu Radić prenosi mišljenje čuvenog B. de Rossija koji je zabat ocijenio prema nacrtu što mu ga Radić bijase poslao. De Rossi drži da je ovdje riječ o dijelu ciborija, a datira ga u 9. stoljeće, koje mišljenje prihvaća i Radić.² Ponovno su se na ovaj zabat osvrnuli C. Fisković, a zatim detaljnije D. Vrsalović koji pokušava upotpuniti i rekonstruirati natpis zabata.³ Na temelju formulacije sačuvane na zabatu »atque beati Theodori«, Vrsalović ispravno pretpostavlja da se u izgubljenom dijelu natpisa spominje još jedan svetac i da je to najvjerojatnije Ivan Krstitelj kome je posvećena mala srednjovjekovna crkvice na Glavici u Bolu nedaleko dominikanskoga samostana. Vrsalović time rješava porijeklo ovoga predromaničkog reljefa videći u njemu ostatak oltarne pregrade predromaničke crkvice sv. Ivana Krstitelja. Tom se prilikom osvrće i na dataciju samoga spomenika i zaključuje da zabat, kao i sama crkvice »odaju potpuno rustičan karakter...« i »... ovlašćuje na dataciju spomenika na izmaku XI stoljeća.«⁴ Vrsalovićeve su opaske u potpunosti prihvaćene u kasnijoj literaturi.⁵

Povod našem vraćanju na ovaj predromanički reljef i njegov natpis jesu najnoviji radovi Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita na sanaciji i restauraciji crkvice sv. Ivana Krstitelja u Bolu. Nekoliko sugestija vezanih uz ovaj spomenik i arheološki lokalitet smatramo korisnim izložiti upravo poradi predstojećih istraživanja na objek-

¹ V. V. *Vukasović*, *Iscrizioni dalmate*, Bull. di arch. e storia dalm. sv. VI, Split 1883, 56; F. *Radić*, *Jedna bolska uresna ploča sa natpisom iz IX vijeka*, *Vijesnik hrv. arh. društva u Zagrebu*, sv. XI, br. 3. Zagreb 1899, 65.

² F. *Radić*, op. cit.

³ D. *Vrsalović*, *Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču*, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser. sv. 7., 215.

⁴ *Ibid.*

⁵ Spomenici otoka Brača, D. *Domančić*, *Srednji vijek*, Brački zbornik 4, Supetar 1960, 144.; Brač u ranom srednjem vijeku — katalog izložbe, D. *Domančić*, *Graditeljstvo ranog srednjeg vijeka na Braču*, Povelja 1984, 34.

tu, pa ćemo ih stoga i iznijeti, uza sav rizik da već prvi mogući nalazi negiraju naše pretpostavke.⁶

Zabat o kome je riječ, klesan je od bijelog segetskog vapnenca. Očuvan je veoma dobro s tim što su mu stope otučene tako da je znatnija oštećenja doživio jedino natpis. Komponiran je dosta klasično, s natpisom na luku, središnjim motivom dviju sučelice postavljenih ptica pod križem i obodnim bordurama što omeđuju središnji motiv. Sam obod ornamentiran je nizom kuka (pasji skok) a od središnje ga kompozicije dijeli jako istaknuta letva, koja na sebi nosi motiv kimationa koji se u predromaničkoj interpretaciji doimaju kao niz arkada. Središnje trokutno polje podijeljeno je velikim križem od troprute pletenice. Pod vodoravnim krakom su dva sučelice postavljena pauna u plitkom reljefu, a poviše njih su dvije peterolatične rozete. Paunovi su postavljeni na luku zabata, klesani u gusto urezanim linijama kombiniranim s ornamentom na riblju kost, a na malenoj glavici ističu se »rošćići« i oko. U kljunu nose grozd, odnosno list.

Već smo istakli da je u literaturi podvojeno mišljenje o vremenu nastanka reljefa iz Bola. Dok su raniji autori, Vukasović, De Rossi i Radić bili skloni relativno ranoj dataciji, dotle su kasniji autori, slijedeći Vrsalovića datirali spomenik kasno, na kraj 11. stoljeća. Očito su autori skloniji ranoj dataciji vidjeli u ovome spomeniku tipičan predromanički reljef, dok je onima koji ga datiraju u 11. stoljeće isti reljef morao odavati neke elemente novonadolazećeg stila romanike. Već smo gore naveli u citatu Vrsalovićeve argumente koji se svode na rustičnu obradu reljefa, iako ta pojava nije nimalo karakteristična za skulpturu 11. stoljeća na našoj obali kako to on hoće. Biti će ipak da je glavni razlog ovakvoj dataciji bilo vezivanje zabata uz crkvicu sv. Ivana Krstitelja koju datira u 11. stoljeće.⁷

U dalmatinsku se skulpturu od 11. stoljeća uvlači duh novoga vremena i novoga stila. Te je novine već jako dobro istakao Lj. Karaman, a nakon analiza skulpture 11. stoljeća koje je proveo I. Petricioli ovaj je sloj u Dalmaciji posve definiran.⁸ Raskidanje sa klasičnim shemama predromaničke umjetnosti, težnja ka oblikovanju volumena, umnažanje realističkih elemenata, pojava ljudskog lika i sl. odvajaju skulpturu 11. stoljeća od one ranije, predromaničke, i valja je okarakterizirati u najmanju ruku kao proto-romaničku. Po pitanju stilske pripadnosti zabat iz Bola ne ostavlja prostora nikakvim dilemama. To je stilski posve čist, klasičan predromanički reljef i njegova je datacija svakako ranija od 11. stoljeća. Ta i čuveni zabat iz Sustjepana u Splitu s prikazom *Maestas Domini* nastao je u drugoj polovini 11. stoljeća, a to je već zrela romanička skulptura.⁹ Kolike li samo stilske razlike u odnosu na reljef iz Bola!

⁶ O započetim istraživanjima na kompleksu kod crkvice sv. Ivana u Bolu vidi Konzervatorski bilten br. 4, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture — Split, studeni 1983.

⁷ D. Vrsalović, op. cit.

⁸ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, 73; I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960.

⁹ Zadnje o ovom reljefu vidi: N. Jakšić, *Romanička klesarska radionica iz Knina*, *Peristil* 24, Zagreb 1981, 27.

Bol, predromanički zabat

Reljef iz Bola ima svoju najbližu paralelu u jednome zabatu koji je pronađen početkom stoljeća prilikom iskapanja na položaju Stombrate u Bijaćima kod Trogira. Zabat iz Bijaća komponiran je doduše dosta različito od bolskoga jer odstupa od klasične varijante sa središnje postavljеним križem. No na njemu se ipak ponavlja motiv dviju sučelice postavljenih ptica. Same ptice, paunovi, na bolskome i bijačkom zabatu pokazuju izrazite sličnosti u izradi. Upozoravam na svaki pojedini detalj, na sitnu glavicu s okom, na »rošćice«, na vrat u obliku riblje kosti, na tijelo i na krila paunova, gdje je perje isklesano u gusto urezanim linijama, te na dugi rep što se spušta prema uglu središnjeg polja intepretiran opet na riblju kost.

Slijedeći nabrojene sukladnosti među paunovima ovih dvaju uporedivanih reljefa, teško da možemo zaključiti drugo do li da ih je klesala ista klesarska radionica, vjerojatnije i ista ruka. Skrenut ću pozornost na još poneki detalj. Motiv troprutih isprepletenih kružnica na luku zabata iz Bijaća ima svoju, veoma blisku paralelu u uresu sačuvanog pilastra iz Bola. Iako ovdje nije riječ o posve istovjetnom motivu (ali veoma sličnom) ipak primjećujem sasvim sukladan likovni govor s kompliciranim prepletima što tvore nizove prividnih »otvorenih« kružnica. Ovome želim dodati činjenicu da ovakove motive susrećemo izuzetno rijetko u dalmatinskom predromaničkom klesarstvu, što znači da su svojstveni

rijetkim radionicama. Konačno na zabatu iz Bijaća primjećujem i dvije šesterolatične rozete, kakve sam već istakao opisujući bolski primjerak. Takve više nećemo naći niti na jednome drugom reljefu u Dalmaciji, a one se doimaju gotovo kao klesarev autograf.

Istraživanjima na lokalitetu Stombrate u Bijaćima početkom ovoga stoljeća otkrivena je bazilika i mnoštvo ulomaka crkvenog namještaja.¹⁰ Na žalost niti istraživanja, a niti reljefi nisu cjelovito objavljeni, već se samo fragmentarno spominju u literaturi. Ipak među poznatijim spomenicima s ovog lokaliteta, koji se raspoznaje kao crkva sv. Marte »in loco Biaci«, spominjem rekonstruirani ciborij datiran u 9. stoljeće te nadvratnike s imenom đakona i prezbitera Gumpertusa, opet iz 9. stoljeća.¹¹ I jedan i drugi spomenik govore o gradnjama i pregradnjama objekta u 9. stoljeću. Ako tome dodamo da se Bijaći spominju već u čuvenoj darovnici kneza Trpimira, a sama crkva izričito u njenoj potvrdi kneza Mutimira iz 892. godine — actum est in Biaci ante fores ecclesiae sancte Marthe martyris — imamo već puno razloga vjerovati da je spominjani zabat iz Bijaća stajao na jednoj oltarnoj pregradi u Sv. Marti već u 9. stoljeću.¹² Mogli bismo doduše pretpostaviti da je taj zabat nastao kao rezultat jedne kasnije intervencije na objektu, ali nam neki arhaizmi u kompoziciji ne dozvoljavaju visoku dataciju. Kada to kažem, onda mislim prvenstveno na način na koji ornamentalni motivi završavaju u stopi zabata. Motivi kuka i pletenica na luku nisu u stopi zabata usmjereni tako da se u neprekinutome nizu nastave na arhitravnu gredu već čine sam zabat zatvorenom kompozicijom. Ta je pojava moguća samo u početnoj fazi razvoja predromaničke skulpture. Već od sredine 9. stoljeća majstori strogo vode računa da u stopi zabata skrenu sve motive u vodoravni položaj da bi se nesmetano mogli nastaviti na arhitravnoj gredi! Za primjere navodim datirane zabate, onaj sa spomenom kneza Trpimira iz Rižinica u Solinu, sa spomenom kneza Branimira iz Šopota kod Benkovca ili kneza Muncimira iz Uzdolja kod Knina.¹³ Zbog svih navedenih povijesnih i stilskih razloga predlažem za zabat iz Sv. Marte prilično ranu dataciju, najkasnije do sredine 9. stoljeća.

Zabat i pilastar iz Bola na Braču klesala je ona ista klesarska radionica koja je izvodila i neke radove na crkvi sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, kraj koje su kadkada boravili i hrvatski vladari, a tamo izdaval i svoje isprave. Bol nije daleko od Bijaća, dijeli ih jedan dan jedrenja ili veslanja. S toga se nije teško dosjetiti odakle bi mogla biti klesarska radionica što je klesala namještaj u crkvama tih lokaliteta. I Bijaći i Bol ukazuju na isto ishodište, na Trogir. Tome u prilog govori i segetski kamen od kojega je klesan zabat u Bolu.

Na bolskome zabatu sačuvan je ulomak natpisa E:ADQ:BEA:THEODORI M . . . , koji Vrsalović čita kao posvetu . . . Iohannis Baptistae atque beati Theodori m(artiri) . . .¹⁴ Sama mala crkvice na Glavici u Bolu

¹⁰ Lj. Karaman, op. cit., 166.

¹¹ Ibid.; S. Gunjača - D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976, 94.

¹² F. Rački, Documenta . . . , Zagreb 1877, 3 i 14.

¹³ S. Gunjača - D. Jelovina, op. cit. 96—97.

¹⁴ D. Vrsalović, op. cit. 215.

spominje su u 15. stoljeću i posvećena je i tada Ivanu Krstitelju, što znači da je tako bilo i ranije.¹⁵ Stoga mi se ova rekonstrukcija teksta s imenom Ivana Krstitelja čini prihvatljivom.

Primjera višestrukih posveta jednog objekta u ranome srednjemu vijeku kod nas ima veoma mnogo pa nas ova dvojna posveta s natpisa u Bolu ne treba iznenaditi. Ipak kombinacija ovih dvaju titulara nuka nas da analiziramo razloge njihovu zajedničkom štovanju.

Bol, predromanički pilastar

Ivanu Krstitelju posvećivahu se hramovi već od najranijega doba, dovoljno je da spomenemo da mu je posvećena lateranska bazilika još od vremena cara Konstantina. Na otoku Braču već u vrijeme kasne antike posebno ga štovahu u Sutivanu i Poveljima, na onoj strani otoka koja gravitira kopnu, podigavši mu svetišta neposredno uz obalu.¹⁶ Jednako bijahu i druga svetišta na otoku u to vrijeme raspoređena uz obalu, primjerice u Supetru i Lovrećini, pa stoga valja vjerovati da je svetište Ivanu Krstitelju na Bolu ustanovljeno već u ta davna vremena,

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Spomenici otoka Brača, D. Vrsalović, Predpovijest i stari vijek, Brački zbornik 4, Supetar 1960, 94.

koju pretpostavku sada osnažuju i započeta istraživanja na Glavici uokolo srednjovjekovne crkvice sv. Ivana.¹⁷

Što se tiče pak mučenika Teodora, vojnika i zaštitnika bizantske vojske valja istaći da njegov kult u jadranski bazen donose Belizarovi vojnici, najprije u Brindisi što pouzdano znamo, pa ga valjda nose i dublje u zaljev nakon uspjeha u ratovima protiv Gota.¹⁸ Njegovo je najjače svetište u ovom dijelu Mediterana u Veneciji, gdje mu bijaše posvećena katedrala sve do prenosa moćiju sv. Marka 829. godine. Na istočnoj jadranskoj obali štuje ga se u Istri, zatim u Baru gdje mu bijaše posvećena katedrala, pa onda u Dubrovniku i konačno u splitskoj okolini. U Splitu ga štovahu u crkvi nad željeznim vratima, a k tome još na Čiovu te na Braču u maloj crkvi kod Nerežišća i konačno na Bolu. kako svjedoči natpis na predromaničkom reljefu.¹⁹ U prostornoj disperziji kulta mučenika Teodora ipak valja primijetiti da se Split sa Čiovom i Bračem ističu kao posebna mikroregija s tragovima šovanja tog imena, dok naprotiv na ogromnom potezu obale od Trogira pa sve do Istre, ne nalazimo traga niti jednome svetištu vezanom uz šovanje ovoga martira. Ukoliko širenje njegova kulta povezujemo sa uspjesima Belizarove vojske i širenjem vojne moći Bizanta na istočnom Jadranu, onda nas ipak mora iznenaditi činjenica da ga ne susrećemo na tako velikom dijelu istočne jadranske obale. Čini mi se upravo stoga umjesnim postaviti mogućnost *postojanja jednoga lokalnog kulta* koji časti ime Teodora, naravno samo kao pretpostavku, *ne isključujući nipošto mogućnost* da je u splitskoj okolini ipak *štovan sv. Teodor, stratelat*.

U opširnijoj povijesti salonitanske biskupije što ju je u 18. stoljeću sastavio D. Farlati spominju se tri salonitanska biskupa imenom Teodor.²⁰ Jednoga od njih, onoga s kraja 3. stoljeća D. Farlati proglašava mučenikom!²¹ Ne namjeravam naravno na temelju jedne od niza Farlatijevih konstrukcija riješiti problem kulta sv. Teodora u okolini Splita, jer je D. Farlati isuviše nepouzdan, osobito kada je riječ o salonitanskoj biskupiji. Popisi salonitanskih biskupa koje on donosi posve su nerealni, jer niže njihova imena već od 1. stoljeća. Tako je on broj salonitanskih prelata gotovo potrostručio što nam je već davno, vema akribično pokazao F. Bulić u svojoj čuvenoj kronotaksi solinskih biskupa.²² Ne ulazeći sada u veoma zamršenu problematiku popisa salonitanskih biskupa po raznoraznim katalozima, a koje je F. Bulić uvelike raščistio oslanjajući se na rezultate svojih arheoloških istraživanja, kažimo samo da ih je usve bilo nešto preko 20, možda 22. U takvom pročišćenom popisu

¹⁷ Ibid.; Konzervatorski bilten br. 4, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture — Split, studeni 1983.

¹⁸ L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris 1959, 1253.

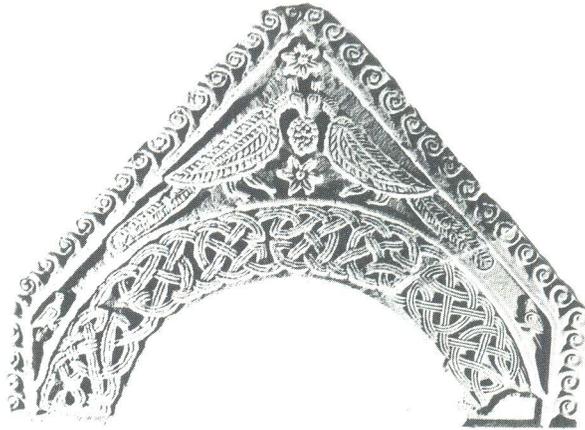
¹⁹ Podatak za šovanje kulta u Baru vidi u Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, 9.; za Dubrovnik. L. Beritić, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split 1956, 64; U crkvi na Čiovu pronađen je predromanički namještaj T. Burić, *Predromanička skulptura u Trogiru*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III — sv. 12, 133. Za Brač vidi: D. Domančić, *Brač u ranom srednjem vijeku*, Povelja 1984, 31.

²⁰ D. Farlati, *Illyrici Sacri*, I, Venezia 1751, 700—706.

²¹ Ibid.

²² F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Split 1911.

figurira sada samo jedan salonitanski biskup imenom Teodor i to kao posljednji salonitanski pastir.²³ Važno je istaći da svi popisi salonitanskih biskupa, oni veće i manje vrijednosti donose ime Teodora kao posljednjeg, kako oni koji broje svega 25 imena, tako i oni koji hoće da ih je bilo i više od 60.²⁴

Trogir, Stombrate, predromanički zabat

Među sačuvanim katalozima salonitanskih biskupa, posebno se vrijednošću ističe onaj sačuvan u ostavštini modruškog biskupa Šimuna Kozičića-Begne, koji broji svega 25 imena i koji je uz male korekcije gotovo sukladan onome kojega je sastavio F. Bulić bazirajući se prvenstveno na arheološkim nalazima u Solinu.²⁵ Važno je istaći da Begnin katalog donosi neke podatke o posljednjim salonitanskim biskupima koje na drugim mjestima možemo kontrolirati i utvrditi njihovu vjerodostojnost. Npr:

22. Honorius: an 530. celebravit Concilium Provinciale, fectique alias ordinationes an. 532.
23. Natalis sedebat anno 593, quo factus est Papa S. Gregorius
24. Maximus Schismaticus, cuius cause s. Gregorius M. plurimus epistolas dedit.

Vijesti o Natalu i Maximu mogao je sastavljač ovoga kataloga koristiti i prema Kronici Tome Arhidakona, ali navođenje podataka o Honoriju svjedoči da se služio i drugom izvornom građom koju kroničar Toma nije poznao. Na 25. mjestu istoga popisa stoji:

25. Theodorus in obsidione urbis Salonae obiit. Diu sedes vacat.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., prilog E; D. Farlati, op. cit. 344.

To što taj popis iz Begnine ostavštine govori da je posljednji salonitanski biskup bio Teodor, a k tome dodaje i da je poginuo za vrijeme salonitanske katastrofe, čini se vrlo indikativnim, pogotovu kada znademo nakon Bulićevih istraživanja da je upravo taj popis od svih drugih vjerodostojniji i veoma blizak onome koji je sastavio sam Bulić, komparirajući povijesna vrela i arheološku građu.

Podatke o biskupima Honoriju i o Teodoru, za koje smo rekli da ih sadrži Begnin katalog, a da ih splitski kroničar Toma nije poznao, sačuvani su i u čuvenom sastavku koji je u našoj historiografiji dobio naziv *Historia salonitana Maior* (HSMA).²⁶ O nastanku tog sastavka lome se koplja u hrvatskoj historiografiji i u tu problematiku ulaziti na ovome mjestu bilo bi sada beskorisno. Kažimo samo da je taj sastavak veoma sličan Tominoj kronici, što više da su veliki dijelovi teksta identični sa Tominim tekstom. Ipak HSMA bilježi događaje samo do 1185. godine, a donosi i neke podatke kojih kod kroničara Tome nema, primjerice spise salonitanskih sabora iz vremena Honorija, spise splitskih sabora iz 10. stoljeća, epitaf kralja Zvonimira i sl.²⁷ I dok je S. Gunjača nastojao dokazati kako je HSMA koncept kronike Tome Arhidakona, dotle N. Klaić i S. Antoljak, kao i starija historiografija vide u njemu sastavak 16. stoljeća koji je nastao umetanjem pojedinih izvornih podataka u raniji, donekle prerađen Tomin tekst.²⁸ Za provjeru nama interesantnog podatka o biskupu Teodoru u HSMA važnija je, međutim, ocjena vjerodostojnosti podataka koje u njoj nalazimo. O vrijednosti, odnosno autentičnosti pojedinih umetaka može se bez sumnje dvojiti, kao npr. o pitanju epitafa kralja Zvonimira, no u historiografiji je usvojeno mišljenje da takvi umetci *nisu izmišljotina sastavljača HSMA*, već da ih je on našao u drugoj, nama nepoznatoj izvornoj građi i onda ih je u Tomin tekst ukomponirao. Evo što primjerice kaže S. Antoljak koji, uzgred rečeno, misli da je sastavljač ovoga teksta sam modruški biskup Šimun Kozičić-Begna. »Kako je Begna došao do onih rukopisa o sindoima VI i X stoljeća, kao i o Zvonimirovu epitafu te onda sve to prepisao zajedno s one dvije povelje i konačno ih onda sve ubacio u tekst HSMA, možemo samo pretpostavljati.

Svakako je taj materijal našao u Rimu gdje je i ispisivao sve ono što se odnosilo na staru salonitansku crkvu kao metropolu, pod koju je pripadala i njegova biskupija osnovana 1185. godine. Uz to je uzimao i prepisivao građu iz arhiva splitskog kaptola a možda i drugdje.²⁹

Vijesti o biskupu Teodoru u HSMA sačuvane su u dijelu teksta koji odgovara sedmom poglavlju Tomine kronike pod naslovom »Qualiter Salona Capta Est.«³⁰ Taj dio teksta nastao je mehaničkim prenošenjem Tomina sedmog poglavlja uz određenu redukciju, tako da se sastoji od

²⁶ S. Gunjača, *Historia salonitana maior*, Rad JAZU 283, Zagreb 1951, 175.; N. Klaić, *Historia salonitana maior*, SANU, Beograd 1967.

²⁷ Ibid.

²⁸ S. Gunjača, op cit.; N. Klaić, op. cit.; S. Antoljak, *Pacta ili Concordia* od 1102, Zagreb 1980.

²⁹ S. Antoljak, op. cit. 86.

³⁰ N. Klaić, op. cit. 32.

106 umjesto 150 redaka.³¹ U tako reduciranoj priči o padu Salone nalazimo svega dvije kratke vijesti kojih nema u Tominoj kronici: »Presul Theodorus debitum mortis solvit«, a kada je riječ o datumu pada Salone kaže da se taj događaj odigrao »sub annis domini DCXXV«. ³² Ostaje za sada naravno otvoreno pitanje autentičnosti tih dviju vijesti, no ipak je važna činjenica da one *nisu izmišljene* od strane sastavljača HSMA, već da ih je on, uostalom kao i spise salonitanskih i spitskih sinoda, odnekud prepisao.

Vratimo se sada Farlatiju. On naširoko priča o mučeniku, salonitanskom biskupu Teodoru koji je navodno stradao za Dioklecijanovih progona. U mnoštvu njegovih konstrukcija teško je naći podatke koje je moguće smatrati istinitim. Ipak se postavlja pitanje odakle Farlatiju potreba da jednog od biskupa salonitanskih imenom Teodor proglasi mučenikom? To što on stavlja njegovo mučeništvo u vrijeme Dioklecijana nije čudno jer su tada stradali i drugi salonitanski mučenici. No jedna od njegovih vijesti čini nam se ipak posebno interesantnom. Farlati citira stari splitski kalendar u kome, kaže, stoji: »VII idis Octobris Theodorus martir duplex transfertur«. ³³

U toj vijesti nalazimo traga posebnom štovanju (duplex) kulta Teodora u Splitu, a datum njegove svetkovine nije 9. veljače kada se inače časti ime sv. Teodora. ³⁴

Iz ovih dviju škrtih vijesti o smrti posljednjeg salonitanskog biskupa za vrijeme propasti njegova grada i svetkovini kulta Teodora u splitskoj crkvi na dan kada to nije uobičajeno, teško je zreli i kritičnu historiku tvrditi da je u splitskoj okolici štovan kult posljednjeg salonitanskog biskupa. Toga sam posve svjestan, no želim ipak upozoriti na jednu činjenicu koja bi mogla opravdati točnost onoga podatka u HSMA, pa nas onda posredno približiti većoj opravdanosti naše pretpostavke.

Osim te vijesti o smrti biskupa Teodora u sastavku HSMA nalazi se i godina razorenja Salone, 625! Naša suvremena historiografija nije usvojila taj podatak već se svi drže Buličeve kronologije koji taj događaj datira godinom 614. Bulić je ovu godinu iskonstruirao na temelju poznatog natpisa na sarkofagu opatice Ioanne iz Sirmijuma, koji bi imao biti posljednji sarkofag na salonitanskoj nekropoli na Manastirinama, a datiran po Buliću u godinu 612. ³⁵ Dugo se vjerovalo u istinitost tog podatka dok B. Gabričević nije pokazao da sarkofag s natpisom opatice iz Sirmija nema nikakve vrijednosti za određenje datuma pada Salone tim više što je vjerojatnije da je natpis iz 6. stoljeća, a ne iz 612. godine koja se izvodi na temelju slabo sačuvane i rekonstruirane indikcije. ³⁶ Ja sam na temelju analize sačuvanih vijesti o padu Salone kod

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ D. Farlati, op. cit. 704.

³⁴ Formulacija duplex u ovom slučaju upućuje na nešto važniju svetkovinu toga kulta u Splitu. O datumu svetkovine imena vojnika Teodora vidi: L. Réau, op. cit. str. 1253.

³⁵ F. Bulić, Sull'anno della distruzione di Salona, Bull. Dalm. 1910, 136.

³⁶ B. Gabričević, Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne, Disputationes Salonitanae, Split 1970, 96.

Konstantina Porfirogeneta predložio jedan kasniji datum ove katastrofe koji bi morao biti blizak avaro-slavenskoj opsadi Konstatinopola 626. godine, i to posve neovisno od vijesti u HSMA.³⁷ Konačno, najvažnije o ovome problemu jesu rezultati I. Marovića koji je izvijestio o nalazu jednog depoa bakrenih folisa u Solinu među kojima ima i onih datiranih poslije 620. godine, a k tome su kovani u salonitanskoj kovnici što dokazuje da je Salona u to doba još postojala kao grad pa je tako postavio vrijeme pada Salone iza tog datuma.³⁸ Koliko su sada ti rezultati sukladni s godinom 625. koju bilježi HSMA, neka čitalac sam prosudi. Ukoliko se sada može nešto drugačije gledati na vijest o padu Salone u HSMA, a vjerujemo da može, tj. da ih treba smatrati točnim, onda treba vjerovati i drugoj vijesti iz iste priče koja kaže da je biskup Teodor poginuo u ruševinama Salone, tim više što su vijesti tematski usko vezane pa je sva prilika da potječu i iz istoga izvora.³⁹

Kada je 625. godine popustila obrana umornog antičkog grada i kada su se na zidinama Salone zaorili pobjednički poklič i avarskih pljačkaša, a prvi plamenovi već počeli lizati utrobu bolesnog salonitanskog tkiva u sveopćoj panici i bijegu, sretniji su uspijevali dostići spas u luci na zapadnom dijelu grada, dok su oni drugi ostajali u ruševinama

³⁷ Referat održan na znanstvenom skupu u Splitu 1979. g. prilikom proslave 100. obljetnice Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku. Materijal u tisku u ediciji *Disputationes Salonitanae II*.

³⁸ I ovi su rezultati iznešeni u vidu referata prilikom proslave 100. obljetnice Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku te pripremljeni za tisak u ediciji *Disputationes Salonitanae II*. Ovaj nalaz bizantinskih folisa iz Solina, među kojima se nalaze i Heraklijevi, vidimo od sada kao ključni reper za sva buduća razmišljanja oko preciznijeg određivanja datuma salonitanske katastrofe. Šteta je s toga što materijali još nisu tiskani te ih koristimo isključivo prema podnešenom izvještaju.

³⁹ Godinu 625. koristi autor HSMA još na jednom mjestu u svome tekstu, i to kada govori o poznatoj misiji opata Martina. Opat Martin je u cilju otkupa sužnjeva i relikvija mučenika boravio u Dalmaciji za pontifikata Ivana IV (640—642) pa je očito da je autor HSMA na ovome mjestu pogriješio. Međutim, nama se čini da ta omaška ne umanjuje moguću vjerodostojnost g. 625, kao kronološke odrednice salonitanske katastrofe. Pad Salone i otkup relikvija usko su vezani uz isti događaj, pa se je autoru HSMA učinilo da na misiju opata Martina može primijeniti datum salonitanske katastrofe. Teško je da bi on tu godinu izmislio da bi datirao dva događaja, već je koristio jedinu poznatu godinu za oba. Kako pouzdano znademo da je nije koristio prema vremenu posjete opata Martina, jer tome događaju ne pripada, očito je da je koristio onu godinu koja je njemu bila poznata kao odrednica salonitanske katastrofe. Slično komentira i N. Klaić »Iako godina u koju stavlja pad Salone nije točna (Salona prema Bulićevim istraživanjima pala oko 614), postavlja se pitanje kako je došao do te godine? Možda je raspolagao nekim izvorom koji nam danas nije poznat«. Na drugom mjestu opet: »Kako je papa Ivan IV posvećen 25. XII 640, a umro je 12. X 642, nije se teško domisliti odakle je autor HSM došao do 625. godine — on je ponovio jedinu godinu, godinu razorenja Salone, koju je u tom razdoblju poznavao«. N. Klaić, op. cit. 34—35. Već je i iz ovog komentara N. Klaić vidljivo da ona ne sumnja u autora HSMA, šta više da nije bilo Bulićevog autoriteta ona bi najvjerojatnije 625. godinu prihvatila kao točnu kronološku odrednicu za pad Salone, uza svu spoznaju da je istu godinu na drugome mjestu pogrešno primijenio. Time su, eto, već ranije anticipirana naša razmišljanja oko vrijednosti ovog neiskorištenog, čini nam se ipak važnog historijskog podatka.

pregaženi silinom nasrtaja stepskih ratnika. U toj općoj pometnji spašavali su se i stradavali jednako predstavnici svjetovnih i duhovnih staleža sada već pogaženog antičkog svijeta. Tako je i dio salonitanskog klera našao spas na netom otisnutim brodovima iz luke koja je u tome času valjda posljednji put bila od koristi svojim stanovnicima.⁴⁰ Slijedom vijesti anonimnog splitskog izvještaja, možda i legende što je u 16. stoljeću prenešena u sastavak HSMA, salonitanski biskup Teodor nije se našao među putnicima i brodskom posadom što su se otisnuli iz luke i zaveslali prema susjednim otocima.⁴¹ Ploveći kañalima srednjedalmatinskog arhipelaga mnogi očito nisu unaprijed znali kuda pristati, gdje potražiti prvo sklonište. »Najposlije«, kaže Toma Arhiđakon, »jedan dio zauzeo otok koji se zove Šolta, jedni su pristali na Brač, drugi na Hvar, treći u luke Visa i Korčule.«⁴² No očito je bilo i onih koji su otprije imali čvršćih veza sa srednjedalmatinskim otocima, a neki vjerojatno i i svoje posjede na njima, te kod njih nije bilo takovih nedoumica. U ove valja svakako ubrojiti i salonitanski kler koji se našao na terenu vlastite dijeceze i priveza svoje lađe pokraj posjeda biskupije.

Srednjodalmatinski otoci Brač i Hvar bili su oduvijek dijeceza splitske (salonitanske) biskupije. O tome nas obavještava Toma Arhiđakon koji komentira otcjepljenje bračko-hvarskog arhiđakonata u posebnu biskupiju sredinom 12. stoljeća.⁴³ Za nas je važna činjenica da su Brač i Hvar bili jedan arhiđakonatski čijeg natpopa Crnotu spominje Toma neposredno pred odcjepljenje.⁴⁴ Taj je arhiđakonatski imao svoje sjedište na jednome od dvaju otoka i to najvjerojatnije na takvom mjestu s kojega je bilo moguće najlakše nadzirati oba otoka arhiđakonata. Da je to zaista tako potvrđuju nam kasnije vijesti o sjedištu njihova biskupa u Hvaru i na Bolu. Bračko-hvarskog biskupa susrećemo u Bolu već na kraju 12. stoljeća, godine 1184. gdje predsjedava skupštini bračkog plemstva i puka uz kneza Brečka, župana Prvoša i suca Dasena.⁴⁵ Ova se skupština očito održavala u »biskupiji« odnosno biskupskoj palači koja se izričito spominje 1325. godine »actum in Boli in Palatio Episcopus Braciensis et Pharensis«, a 1426. godine »in Boli in Episcopatu«.⁴⁶ Vidimo iz ovih navoda da je Bol vezan u srednjem vijeku uz bračko-hvarskog biskupa, a ipak se ni 1405. godine još ne spominje kao naseljeno mjesto jer ga brački kroničar D. Hranković ne nabraja među bračkim naseljima.⁴⁷ Tek 1462. godine se spominje kao župa sa župnom crkvom Ivana Krsti-

⁴⁰ *Toma Arhiđakon*, Kronika, Split.1977. 35.

⁴¹ *N. Klaić*, op. cit. 35.

⁴² *T. Arhiđakon*, op. cit. 36.

⁴³ *T. Arhiđakon*, op. cit. 36.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *F. Rački*, Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina, Starine XIII, Zagreb 1881; *I. Ostojić*, Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču, Split 1934; *A. Cvitanić*, Pravnopovijesno značenje povaljske listine, Spomenica dominikanskog samostana u Bolu 1475—1975, Bol—Zagreb 1976, 39.

⁴⁶ *A. Ciccarelli*, Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella nobilita, Venezia 1802, 85.

⁴⁷ *Ibid.*

telja, a 1475. se prvi put naziva »villa«. ⁴⁸ Očito je iz ovih navoda da Bol nije bilo selo sve do sredine 15. stoljeća već biskupski posjed i sjedište, možda još od najranijih vremena. To nam potvrđuju i vijesti o biskupskom imanju na Glavici u Bolu o kojima doznajemo iz dokumenata o utemeljenju dominikanskog samostana. ⁴⁹ Još u 16. stoljeću biskup daje u najam vrt redovnicima samostana sv. Marije za 20 solida godišnje. ⁵⁰

Bol se, dakle, u najranijim vrelima pojavljuje kao biskupov posjed, uz kojeg se često spominje i biskupska palača u kojoj se još izdaju i isprave. Ne znamo doduše kada je bračko-hvarska biskupija stekla taj posjed ali činjenica da prve vijesti o njemu datiraju iz daleke 1184. godine, nedugo nakon osnutka biskupije, odnosno otcjepljenja arhidakonata od matice, daje nam naslutiti da je to i ranije bio posjed splitske biskupije, odnosno bračko-hvarškoga arhidakonata. Teško je vjerovati da je taj posjed stečen u okviru splitske biskupije već nam se čini da je to najvjerojatnije *stari posjed bračko-hvarškog arhidakonata salonitanske metropolije*. Drugim riječima, u biskupskom posjedu na Glavici u Bolu uz svetište sv. Ivana Krstitelja, koga najranije vijesti spominju u 12. stoljeću, skloni smo vidjeti stari *posjed arhidakonata salonitanske crkve iz kasne antike*, tj. iz 5. ili 6. stoljeća. Ovakav kontinuitet crkvenog vlasništva u srednjem vijeku na dalmatinskim otocima mislim da se može opravdano pretpostaviti.

Usvojimo li, dakle, predloženu projekciju srednjovjekovnog stanja na kasnoantičko razdoblje, onda nam se ne treba puno domišljati gdje je mogao pristati brod s ostacima salonitanskog klera koji je sretno izbjegao katastrofi. Upravo se u okviru otočkog arhidakonata salonitanske dijeceze mogao nastaviti život salonitanskog klera i to na vlastitom posjedu koji garantira prije svega fizičko preživljavanje. Organizirajući novi život uz svetište sv. Ivana Krstitelja i uz palaču, za koju nalazimo potvrda u srednjem vijeku, salonitanski je kler nastavio vršiti svoje vjerske obrede i nadalje promicati uspomenu na svoje preminule prelate, kako je to činio i do tada. Među vjerskim prvacima kojih su uspomenu oni štovali našlo se sada mjesta i za posljednjeg, netom nastralog biskupa Teodora, kome tragičan završetak u salonitanskoj katastrofi osigurava ne samo vječnu uspomenu već i pridjeve »beatus« i »martir« kakove nalazimo zabilježene na natpisu bolskog reljefa 9. stoljeća. Tako se uz baziliku, koja otprije bijaše posvećena štovanju imena kršćanskog proroka Ivana što navještavaše pojavu spasitelja,

⁴⁸ V. Šesnić, Bol — povijesni, gospodarski i kulturni prikaz naselja i pučanstva, Spomenica dominikanskog samostana u Bolu 1475—1975, Bol—Zagreb 1976, prilog 1 i 2, 103—104.

⁴⁹ Dominikanac Prodić, utemeljitelj dominikanskog samostana na Bolu morao je urediti vlasničke odnose na Glavici prije početka gradnje samostana i to najprije s hvarskim biskupom s kojim je sklopio poseban ugovor čije nam odredbe na žalost nisu poznate. Tada mu je brački knez izdao i službenu potvrdu o zakonitom posjedovanju darovanog zemljišta dokumentom od 10. listopada 1475. g. Darovavši samostanu »totam punctam vocatam Glaviza«, knez očito nije vodio računa o nekim preostalim biskupskim posjedima na Glavici te je izbio spor s biskupom. V. Šesnić, op. cit. 66—70 i prilozi II i IV.

⁵⁰ J. Stipišić, Zbirka isprava iz arhiva dominikanskog samostana u Bolu, Spomenica dominikanskog samostana u Bolu 1475—1975, Bol—Zagreb 1976, 218.

uspostavilo i svetište uspomeni posljednjeg salonitanskog premeta, čija je nasilna smrt od poganske ruke bila primjerom žrtve nalik spasiteljevoj, podnešenoj u cilju sveopćeg promaknuća i vjere i jedinstva kršćanstva. Svetište sv. Ivanu Krstitelju sačuvati će se do naših dana, dok će kult posljednjeg salonitanskog biskupa biti istisnut već u srednjem vijeku.⁵¹ Neće tomu biti jedini razlog prenošenje šovanja njegova kulta u hodnik poviše željeznih vrata Spalatuma (VII idis Octobris Theodor martyr duplex transfertur-splitski kalendar jer se to moralo dogoditi veoma rano, već za povratka prvih izbjeglica pod Severom u bivšu carsku palaču. Razlog vidimo radije u otcjepljenju arhidakonata od matične biskupije u 12. stoljeću kada bi uspomena na posljednjeg salonitanskog biskupa mogla samo naškoditi autonomnim težnjama novonastale bračko-hvarske biskupije, izazivajući pri tome vrlo neugodne uspomene o salonitanskoj pripadnosti, a to znači i splitskoj metropoli. Stoga će se njegov kult na Braču moći održati duže jedino u maloj, sada već davno srušenoj crkvi nedaleko Nerežišća u arkadijskom pejzažu pastirskoga otoka »capris laudata«.

⁵¹ Ideja o memoriji koja je vezana uz šovanje salonitanskog biskupa izvan poznatih cemeterijalnih kompleksa u Saloni nije nova. Istraživanjem ranokršćanskog kompleksa na otočiću Majsanu, što leži među Orebićima i Korčulom, otkrivena je memorija s grobnicom koja je očito imala posebno značenje čuvajući uspomenu za pokojnika imenom Maxim. C. Fisković je s dosta sigurnosti pretpostavio da je tamo ležalo tijelo salonitanskog biskupa Maxima I »koji je umro 346. godine i još se ne zna gdje je pokopan. Memorija, dakle, bijaše vjerojatno posvećena njemu i po njoj je otočić dobio ime« (C. Fisković, Ranokršćanska memorija i groblje na Majsanu, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 13, 65.) Nama se ovo Fiskovićevo domišljanje čini dosta vjerojatnim, a na bolškome primjeru vidimo jednu donekle sličnu situaciju. Ne čini nam se da bi od presudne važnosti bila činjenica da li je salonitanski izbjegli kler uspio u Bol prenijeti i tijelo biskupovo (možda je, a možda i nije) da bi ga smjestio u posebnu memoriju. Uspomena na njegovu nasilnu smrt kao prvaka vjerske zajednice salonitanaca posve je dovoljan razlog uspostavljanju kulturnog mjesta u kome će se štovati uspomena na njegovo djelo i žrtvu.

RELIEF PRÉROMAN, AVEC MENTION DU BIENHEUREUX THÉODORE,
À BOL, SUR L'ÎLE DE BRAC

Nikola Jakšić

Dans la collection du couvent des Dominicains de Bol, sur l'île de Brač, est conservé un relief préroman, tympan de chancel ayant appartenu à l'église de St-Jean-Baptiste — de modestes dimensions — qui était située au milieu de la presqu'île de Glavice, à proximité du couvent des Dominicains construit ultérieurement. Le relief représente un motif préroman classique, deux oiseaux se faisant face sous la croix, avec, au pied, une inscription conservée mentionnant le bienheureux Théodore. Contrairement aux précédentes considérations qui dataient ce relief du XIe siècle, l'auteur propose un point de détermination chronologiquement bien plus ancien — au plus tard le milieu du IXe siècle — trouvant dans ce relief beaucoup de ressemblances avec le tympan du chancel ayant appartenu à l'église détruite de Ste-Marie de Bijaći, près de Trogir qui, dans les documents historiques, apparaît au milieu du IXe siècle. De plus, l'auteur attribue les deux reliefs au même atelier de tailleur de pierre.

En considérant le culte de St-Théodore en Dalmatie, l'auteur envisage la possibilité d'un culte d'un saint local de ce nom dans les environs de Split, supposant qu'il s'agit du dernier évêque Théodore d'après un écrit du XVIe siècle, *Historia Salonitana Maior*, dans lequel il est dit que le dernier évêque salonitain, qui se nommait Théodore, périt dans les ruines de Salone à l'époque de la destruction de cette ville par les Avars et les Slaves, en 623. Dans l'actuelle historiographie croate la chute de Salone est, d'après l'archéologue F. Bulić, datée de l'an 614 mais cette date est, depuis peu, sérieusement mise en doute par de nouvelles trouvailles archéologiques, selon lesquelles les événements tragiques pour la cité ont dû se dérouler en 620. L'auteur désire donc réhabiliter la donnée provenant de *l'Historia Salonitana Maior*, qui mentionne l'an 625 comme date de la destruction de la ville, car cette date concorde avec les indications archéologiques sur l'invasion avaro-slave, d'après l'état actuel des recherches. Les détails sur la mort du dernier évêque salonitain, Théodore, sont conservés dans le même écrit, étroitement liés à la date réhabilitée; ils peuvent donc être considérés comme véridiques. Au cas où les renseignements sur la mort de l'évêque seraient exacts, l'auteur considère que dans l'évêché salonitain son culte devait donc s'être instauré et, ceci, parmi les habitants qui avaient échappé à la catastrophe. Comme nous le savons d'après d'autres sources, les réfugiés de Salone continuèrent leur existence sur les îles de la Dalmatie centrale, donc à Brač, et il est logique de supposer que le culte de saint Théodore sur cette île se rapporte au dernier évêque de Salone, et non au célèbre saint Théodore, protecteur de l'armée byzantine. De plus, sur la Glavica, à Bol, où l'on a découvert un tympan portant son nom, se trouvait, au Moyen Age, la résidence de l'évêque de Brač et de Hvar, qui est l'un des héritiers de l'évêché salonitain (par l'intermédiaire de celui de Split), et l'auteur suppose donc qu'après la catastrophe salonitaine, le clergé qui a survécu s'est installé précisément là, sur les domaines de l'évêché, conservant le souvenir de l'évêque qui venait de succomber, honorant ainsi la mémoire de son oeuvre et de son nom, comme il l'avait fait précédemment pour les autres primats religieux salonitains.